

turskim. Ti su posjedi nakon ratova i čestih promjena granice doživjeli velike demografske promjene. Procesi pokazuju kako su stanovnici graničnih područja često sumnjali u vlastitu religijsku pripadnost, zbog čega su i prelazili na drugu vjeru. Autorica je ispravno napomenula da primjeri koje spominje jasno pokazuju uzburkane životne prilike na području Jugoistočne Europe u XVII. stoljeću.

U skupini procesa vezanih za protestantizam, analizirano je devet slučajeva u kojima se spominju Hrvati, laici i crkvene osobe, a obuhvaćaju vrijeme d sredine XVI. stoljeća do 1662. Optužbe su vezane za prihvaćanje teorije o predodređenju, nepriznavanje papinog autoriteta, nepoštivanje molitava, svetih slika i obožavanja svetaca te za žestoku kritiku bogatstva crkve. Dio navedenih procesa bio je prekinut zbog nedostatka dokaza, a osude su se uglavnom odnosile na izgon s teritorija Mletačke Republike.

Poglavlje o magiji i praznovjerju obuhvaća analizu 13 slučajeva u razdoblju od 1582. do 1722. U njima se Hrvati pojavljuju kao optuženici ili svjedoci. U većini slučajeva protagonisti su bile žene koje su stanovale u siromašnim četvrtima mletačke prijestolnice, a komunicirale su s pripadnicima istog društvenog sloja. Iz procesa se može saznati mnogo podataka o kulturi stanovanja, materijalnom stanju, načinu života i duhovnim obzorjima ljudi koji su se nalazili na marginama društva.

Posljednja se skupina odnosi na procese vezane za skandalozno ponašanje, poligamiju, zabranjene knjige i bogohuljenje, a obuhvaćaju razdoblje od 1573. do 1744. Autorica je uočila zanimljivu pojavu da se većina procesa protiv svećenika (pokrenutih zbog ponašanja koje nije bilo sukladno funkciji koju su obnašali) nije završila izricanjem presude, vjerojatno zato jer su predstavnici crkvene vlasti htjeli spriječiti da skandali koji su izbili na vidjelo ne poprime još drastičnije oblike i ne ugroze religijski život grada.

Tema o Hrvatima u procesima mletačke inkvizicije samo je jedan od aspekata

višeslojnih mletačkohrvatskih odnosa, koji otkriva dosad nepoznate pojedinosti iz te problematike.

U svojoj konačnoj valorizaciji problematike, dr. sc. L. Čoralić je naglasila da procesi o kojima je pisala nisu suhoparni dokumenti, nego dragocjena vrela koja jasno svjedoče o životu ljudi u uvjetima u kojima su zakoni određivali njihove životne puteve i utjecali na njihove sudbine.

Nova knjiga dr. sc. Lovorke Čoralić predstavlja osebujno djelo koncipirano kao "građa s komentarom", kao bogata riznica dokumenata (integralno transkribiranih u talijanskom izvorniku) s opširnim registima i komentarima. Sama po sebi ta knjiga predstavlja važan historiografski prinos, no, ujedno, i snažan poticaj za daljnja istraživanja, daljnja proširivanja tematskih granica, daljnje znanstvene izazove.

Nastojanja dr. sc. L. Čoralić ugledala su svjetlo dana zahvaljujući Hrvatskom institutu za povijest i zagrebačkom nakladniku "Dom i svijet", ustanova bez čijih vrijednih izdanja hrvatska povijesna znanost ne bi mogla činiti svoje sve veće iskorake.

Slaven Bertoša

**NENAD MOAČANIN
SLAVONIJA I SRIJEM
U RAZDOBLJU OSMANSKE
VLADAVINE**

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST
PODRUŽNICA ZA POVIJEST SLAVONIJE,
SRIJEMA I BARANJE
SLAVONSKI BROD 2001.

Krajem prošle 2001. godine iz tiska je izašla knjiga Nenada Moaćanina: "Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine". Nakladnik je hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Riječ je o trećoj po redu knjizi iz biblioteke Croatica-Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia.

Kao što autor navodi u predgovoru, tema knjige dijelom odgovara i naslovu njegove

doktorske disertacije "Gradovi u turskoj Slavoniji i Srijemu" napisanoj 1989. g. Rješenja na mnoga pitanja otvorena u disertaciji dana su u ovoj knjizi, a prije svega su posljedica autorova petomjesečnog boravka u Turskoj (1998./1999.) i rada u tamošnjim arhivima.

Temeljni izvori za proučavanje povijesti osmanskog razdoblja su defteri. Točnije, radi se o popisnim defterima, što uglavnom znači popisi izvora prihoda koje država uživa na određenom području. "Tahrir defterleri" najvažniji su za proučavanje društvene i gospodarske povijesti. Njih sastavlja državna financijska uprava. Unutar te skupine posebno su bogati podacima "mufassal" defteri tj. detaljniji.

Od najvećeg značenja za hrvatsku povijest je upravo skupina od približno 25 ovakovih mufassala koji na više tisuća stranica pokrivaju područje sandžaka između Drave, Save i Dunava. (Većina deftera čuva se u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu, a ostatak u arhivima zapadnoeuropskih metropola).

Najveći se dio knjige temelji baš na dosad neobjavljenim izvorima iz turskih arhiva. Velika Moaćaninova prednost leži upravo u činjenici da je sposoban pisati na način drugačiji od većine autora koji se bave proučavanjem ovog dijela hrvatske povijesti, a služeći se pri tome isključivo izvorima zapadne provenijencije (npr. Ive Mažuran). Ovo nije prvo susretanje autora sa regionalnom poviješću Hrvatske, a njegovi raniji radovi, ispravljani i dopunjeni mjestimice su uvršteni i u ovu knjigu.

Građa i literatura (samo ona koja je u knjizi i korištena) zajedno sa kraticama navedena je u početnom dijelu knjige. Uporabna vrijednost knjige time je povećana, a budućim je istraživačima olakšan posao.

U uvodnom poglavlju autor ukazuje na nekoliko područja regionalnog prostora Turske Slavonije i Srijema. Prilikom regionalizacije moguće su različite podjele od one na "stabilniji" istok i "turbulentni" zapad pa do podjele na: zapadnoslavonsku-požešku-

gornjopodravsku, posavsko-đakovačku, donjopodravsku, zapadnosrijemsku i istočno-srijemsku zonu. Pri pokušaju periodizacije razlikuju jednu opću i više regionalnih. On 16. i 17. stoljeće dijeli na dva dijela. Prvi dio čini nešto mirnije razdoblje, a drugi dio je vrijeme 17. stoljeća – razdoblje manje stabilnosti s brojnim pokušajima preustroja. Godinu 1607. kada zbog nameta "đulusa" izbija buna u Slavoniji uzima kao prekretnicu i ujedno prvi snažni simptom unutrašnje krize koja otvara novo doba. Regionalne periodizacije autor pokušava ostvariti unutar pojedinih poglavlja i užih tematskih cjelina.

Prva dva poglavlja "Selo" i "Grad" sadržajno su najveća (13.-107. str.) dok preostala tri zauzimaju upola manji dio knjige. Društvenoekonomska povijest kao glavna usmjerenost autora najjasnije se očituje upravo u prvim poglavljima. Govoreći o selu obrađuje pitanje naseljavanja i rasporeda stanovništva na području srednje i istočne Slavonije te zapadnog Srijema.

Osmanlije su osobito nastojali da dovedu što je više moguće "kolonista" u Podravini pa i do Dunava. Na taj su način jačali nadzor nad neprocjenjivo važnim dunavskim putem. Međurječje je zona useljavanja kako u 16. tako i u 17. stoljeću. Pojave iseljavanja pak, odgovor su na financijski pritisak i uglavnom nisu povezane s ratnim nedaćama, hajdučijom i priklanjanjem osmanlijskim neprijateljima.

Pitanje povezanog opterećenja, proizvodni kapaciteti i vrsta proizvodnje te agrarna problematika do sada su bile tek fragmentarno proučavane teme, međutim ih sada Moaćanin stavlja u središte interese Osmanske historiografije.

Razmatrajući veze između nekih aspekata proizvodnje hrane i naseljenosti, pitanja "solventne" raje i oporezivanja autor se oslanja na djelo B. McGowana.¹ Riječ je o pionirskoj studiji o proizvodnji hrane i oporezivanju u srednjem Podunavlju gdje je B. McGowan proučavajući volumen proizvodnje u četiri sandžaka (Srijemski, Smederevski, Segedinski i Čanadski) došao do prvih

prihvatljivih spoznaja o gospodarskim prilikama Srijema i Slavonije. Na te se spoznaje Moačanin nadovezuje vlastitim klometrijskim istraživanjem i ilumeričkim metodama. Komplementarni dodatak ovom dijelu teksta je dio u prilogu na kraju knjige. On sadrži metode izračunavanja volumena agrarne proizvodnje i pretvaranja u pšenični ekvivalent (e.w.e. economic wheat equivalent), zatim grafikone, tablice i model oblikovanja društvenih struktura.

Govoreći o naseljima u slavonsko-srijemskom prostoru u vremenu kojim se bavimo postavlja se pitanje koja se od njih mogu zvati gradovima? Riječ je o većim i velikim naseljima sa 100 i više kuća. Pri tome političkoupravna i prometnogospodarska funkcija igra važniju ulogu od vojno-strategijske. Općenito na profilaciju muslimanskog grada na našem prostoru presudno utječe "prepletanje dvaju čimbenika: zatečene strukture i graditeljskih zahvata (vojno-upravljačke elite" (87. str.), a mjestimice mogu utjecati i krupni poduzetnici nevojničkog statusa.

Nadalje, autor postavlja hipotezu da ono stanovništvo koje nije profesionalno obilježeno u defterima zapravo predstavlja onaj dio gradskog stanovništva koji se pretežno bavi poljoprivredom, nadničarenjem ili zanimanjem (poput pretržaca), koje s gledišta potrebe države nije zanimljivo ali ni moguće zapisivati. Utvrđeno je i da već tada važniji gradovi imaju "načelnike" iz redova više vojničke kaste.

"Asker i raja", "Serhat, mali rat, bune i hajdučije" i "Veliki rat: Varia" (107.-151. str.) poglavlja su pisana nešto jednostavnijim i jasnijim jezikom te bi ih zbog toga kao i zbog samog sadržaja bilo moguće svrstati u red tekstova koji bar djelomično, služe popularizaciji povijesne znanosti. Dinamiku društvenih odnosa Moačanin ne promatra kroz jednostavnu podjelu na asker i raj. U stvarnosti se svuda, ističe autor, pa tako i u Srijemu i Slavoniji radilo o većem broju socijalnodruštvenih skupina i slojeva.

Osnovna četiri sloja su: asker, građani kao međusloj, rajaseljaštvo te posebna skupina (maloljetni, robovi, invalidi, zarobljenici, stranci itd.). Pri tome svaki od slojeva ima određeni broj podgrupa. Zanimljivo je da se na prostoru Međurječja nije razvila vojno-upravljačka elita koja bi nastala od mjesnih obraćenika. U tome se panonski krajevi razlikuju od Bosne gdje je to bio slučaj. Posljedica toga je vjerojatno slabiji razvitak nasljednih dobara i odžakluk timova.

Kroz povijest Cerničkog zajedno sa sjeverozapadnim dijelom Požeškog sandžaka autor se bavi temom života krajiškog područja tj. serhada. Toj temi priključuje tematiku ustaničkih i hajdučkih aktivnosti te pitanje Vlaha na prostoru krajišta. Na području serhada susrećemo skupine (džemete) Vlaha koji ne samo kao pomoćni odredi već i kao dobar dio tvrđavskih posada ratuju na strani Osmanlija. U tvrđavama smještenim između Save i Drave nalazilo se sa stanovitim oscilacijama 3000 vojnika. Njih se može smatrati i većinom muslimanskog stanovništva koje je istodobno obrađivalo zemlju. Pomoću tog i nekih drugih pokazatelja Moačanin dolazi do zaključka da je i osmanski graničar "Soldatenbauer" (139), pače u uspješnijoj varijanti i trgovac.

Uz Vlahe se u jednom defteru spominju i "Predavci". Vrlo je vjerojatno da se taj naziv nije odnosio na katolike u Slavoniji pod turskom vlašću koji prelaze na kršćansku stranu. Radi se ustvari o Slavanskom stanovništvu koje je imalo stanovite porezne olakšice i vojne obveze.

Granica između oslobodilačkih pokreta i hajdučije bila je prilično tanka. Zato valja biti na oprezu s uporabom termina "buna" ili pak "narodni ustanak" (142). Pri tome je kako kaže autor, važan kriterij "zbivaju li se povezano i usuglašeno, imaju li zajednički strategijski cilj, a nadalje da li se zbivaju koordinirano s operacijama habzburških i hrvatskih postrojbi".

Na kraju Moačanin donosi niz kratkih, novih i zanimljivih podataka o povijesti

osmanskih osvajanja u Srijemu i Slavoniji, odnosno potiskivanja Osmanlija s ovih prostora. Osim informacija o "Kacijanerici", "utvrđenom vinogradu zvanom Kutjevo" itd. zanimljivo je npr. da islamizaciju u svom većem dijelu, možemo prepoznati kao odaziv raje u postrojbe mjesnih velikodostojnika pri čemu se moglo steći status timarnika i čovjeka od povjerenja.

Osim ranije navedenog u prilogima je dato nekoliko preslika dokumenata i ilustracija (od kojih su tri u boji). Slijede zemljopisne karte sandžaka Srijem, Požega i Pakrac/Cernik te karta puteva, trgova i sajмова oko 1570. godine. Karte se zajedno s kazalom dobro uklapaju u tekst bacajući dodatno svjetlo na sam sadržaj.

Mogli bismo zaključiti da je autor uspio dati jedan nadasve instruktivan pregled povijesti Slavonije i Srijema u vremenu 16. i 17. stoljeća. Iako ne ostavlja ravnodušnim ni laika ni stručnjaka ovu bih knjigu kao neprocjenjiv i gotovo nezamjenjiv doprinos u proučavanju ovog dijela hrvatske povijesti, u nešto malo većoj mjeri preporučio ljudima iz struke nego li najširoj čitalačkoj populaciji.

Upotpunjavajući jednu opću sliku ovo je djelo upravo najbolja nadopuna na dosadašnja saznanja o povijesti Slavonije i Srijema. Ne preostaje nam drugo nego s nestrpljenjem očekivati rezultate daljnjih Močačinovih istraživanja.

Jasmin Hutinović

1) Bruce McGowan, Food Supply and Taxation on the Middle Danube (15681579), Budapest 1969.

**ŽELJKO ŠKALAMERA, OLGA MAGAŠ
BRSEČ NA KARTOGRAFSKIM
PRIKAZIMA**

DRŽAVNI ARHIV U RIJECI, RIJEKA 2002.,
62 STR.

Knjižica predstavlja opis kataloga izložbe (s ukupno 46 izložaka) Državnog arhiva u Rijeci o kartografskoj povijesti gradića Brseča u

istočnom dijelu Istre. Obuhvaća sve poznato gradivo od prvog upisa mjesta na najstarijem zemljovidu do posljednjih mjerenja i suvremenih mapa.

Stari zemljovid, topografske karte i katastarski planovi dugo su vremena za povjesničare predstavljali sporedne povijesne izvore, a danas se prepoznaju kao spomenici prošlosti neprocjenjive vrijednosti. Kartografska dokumentacija obiluje toponomastičkim podatcima i predstavlja izvanredan izvor i podlogu za najraznovrsnija onomastička i toponomastička istraživanja, za proučavanje gospodarskih odnosa, posjedovnih struktura te mnogih drugih informacija o prostoru.

Brseč se u pisanim izvorima prvi put spominje 1102., no na zemljovidima je njegov položaj ucrtan i njegovo ime zabilježeno tek 1546. na karti Giacoma **Gastaldija**, znamenitog talijanskog kartografa toga doba. Zabilježen je kao *Bresej*. Sve do konca 18. stoljeća upisan je na mnogim zemljovidima, ali u različitim iskrvljenim oblicima u kojima se teže ili lakše prepoznaje njegovo ime. Valja naglasiti da su svi zemljovid iz predgeodetskog doba nastali promatranjem ili približnim odmjerenjem udaljenosti prema vremenu putovanja, pa su zato prepuni grešaka i nepreciznosti. Brseč se tako spominje na **SambucusOrtelijevom** zemljovidu iz 1572., koji ga navodi kao *Bersez* i karti **Stefana Scolarija** iz 1593., gdje je naveden kao *Breses*. God. 1595. upisan je na **Merccatorovoj** karti kao *Warsetsch* te na skici Kvarnera, autora **Ivana Klobučarića**, iz 1605. kao *Bersec*. **Maginijev** zemljovid iz 1620. i **Blaeuva** karta iz 1663. bilježe ga kao *Vuarsetsch*, a **Valvasorove** karte iz 1679. i 1689. kao *Berschez*. Kod **V. M. Coronellija** 1684. naveden je kao *Versetsch*, a kod **G. Cantellija** 1686. kao *Wersetsck*. Karta **J. D. Florjančića** iz 1744. spominje ga kao *Bersez*, jednako kao i zemljovid **G. Salmona** iz 1753. i onaj **P. Santinija** iz 1780.

Veliki preokret u kartografskom prikazu Brseča i njegova područja Brseščine pred-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LV
ZAGREB 2002.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LV, str.1-296, Zagreb 2002.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Slaven Bertoša
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić
Josip Vrandečić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky